

دانشگاه لرستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

بررسی تحول و توسعه آموزش عالی در ایران عصر رضاشاه

نگارش
مهری زیدی جودکی

استاد راهنما
دکتر مهدی صلاح

استاد مشاور
دکتر جهانبخش ثواقب

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته تاریخ
تیر 1390

صورت جلسه ی ارزشیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد

جلسه ی دفاع از پایان نامه ی کارشناسی ارشد خاتم مهری زیدی جودی
 تحت عنوان: بررسی تحول و توسعه آموزش عالی در ایران عصر رضا شاه
 در ساعت ۹ صبح روز چهارشنبه مورخ ۹۰/۴/۲۹ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه
 لرستان برگزار گردید.
 هیأت داوران براساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامه، استماع دفاعیه و نحوه پاسخگویی به سوال ها
 پایان نامه ی ایشان را برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد در رشته تاریخ معادل با چهار واحد
 نمره ۴ (به حروف) (به عدد) و با درجه ی عالی مورد تصویب قرار داد.

امضاء	مرتبه علمی	هیأت داوران
	استاد یار دانشگاه لرستان	استاد راهنما: دکتر مهدی صلاح
	دانشیار دانشگاه لرستان	استاد مشاور: دکتر جهانپخش ثواب
	استاد یار دانشگاه لرستان	داور داخلی: دکتر روح الله بهرامی
	استاد یار دانشگاه لرستان	داور داخلی: دکتر محسن رحمتی
	مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه	معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات: دکتر قاسم صحرایی، استاد یار دانشگاه لرستان
	رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی	مدیر گروه
	دکتر طاهره صادقی تحصیلی	

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل 1. مقدمه و کلیات طرح تحقیق

2	1-1. مقدمه
4	2-1. بیان مسأله
5	3-1. سؤالات تحقیق
5	4-1. فرضیات تحقیق .
5	5-1. تعریف مفاهیم
6	6-1. پیشینه موضوع
6	7-1. ضرورت ها و اهداف تحقیق
7	8-1. روش تحقیق و روش تجزیه تحلیل داده ها و اطلاعات
7	9-1. روش و ابزار گردآوری اطلاعات
7	10-1. سازماندن تحقیق
9	11-1. مروری بر منابع تحقیق

فصل 2. نگرشی کلی به نظام آموزش عالی در ایران تا عصر قاجار

19	1-2. آموزش عالی در ایران باستان
21	2-2. دانشگاه جندی شاپور
23	3-2. آموزش عالی در ایران اسلامی
23	1-3-2. مساجد
24	2-3-2. بیت الحکمه
25	3-3-2. دارالعلم
25	4-3-2. مدارس
26	1-4-3-2. مدارس خصوصی
26	2-4-3-2. مدارس دولتی
26	1-2-4-3-2. مدارس نظامیه
28	2-2-4-3-2. تأثیرات اجتماعی و سیاسی نظامیه

- 29 5-3-2. آموزش عالی در زمان مغولان
- 30 1-5-3-2. رصدخانه مراغه
- 31 2-5-3-2. ربع رشیدی
- 32 1-2-5-3-2. ویژگی های ربع رشیدی
- 33 6-3-2. آموزش عالی در زمان صفویه
- 34 7-3-2. ارزیابی

فصل 3. آموزش عالی در عصر قاجار تا روی کار آمدن رضاشاه

- 37 1-3. آموزش عالی در زمان قاجار
- 39 2-3. دارالفنون
- 44 3-3. وزارت معارف و سیر تحول آن
- 45 1-3-3. سازمان معارف و ادارات تابعه
- 46 2-3-3. ادارات وزارتخانه معارف
- 46 3-3-3. شورای عالی معارف

فصل 4. سلطنت پهلوی

- 49 1-4. سقوط قاجاریه و روی کار آمدن سلسله پهلوی
- 51 2-4. اهداف و انگیزه های رضاشاه از اصلاحات و نوسازی آموزش عالی
- 54 3-4. بررسی نقش عوامل خارجی در تحول و نوسازی آموزش عالی در ایران عصر رضاشاه
- 61 4-4. وزرای معارف در طی سال های 1304-1320
- 61 1-4-4. یوسف مشار
- 62 2-4-4. احمد بدر (نصیر الدوله)
- 63 2-4-4. احمد بدر (نصیر الدوله)
- 64 4-4-4. یحیی قراگوزلو (اعتمادالدوله)
- 64 5-4-4. علی اصغر حکمت
- 65 6-4-4. اسماعیل مرآت

فصل 5. مدارس عالی در فاصله سال های 1304-1320

- 69 1-5. مدرسه‌ی عالی طب
- 70 2-5. مدرسه‌ی عالی علوم سیاسی
- 73 3-5. مدرسه‌ی عالی حقوق
- 74 4-5. مدرسه‌ی عالی تجارت
- 75 5-5. آموزشگاه عالی قابلیت (مامایی)
- 77 6-5. مدرسه‌ی عالی فلاح
- 79 7-5. دبیرستان البرز
- 81 8-5. دانشکده‌ی افسری
- 84 9-5. مراکز تربیت معلم
- 85 1-9-5. تأسیس دارالمعلمین و دارالمعلمات
- 85 1-9-5. دارالمعلمین مرکزی
- 86 2-9-5. دارالمعلمات و دیگر مراکز تربیت معلم
- 88 3-9-5. دانشسرای عالی
- 91 10-5. ویژگی‌های کلی مدارس عالی

فصل 6. اعزام دانشجویان به خارج از کشور (اروپا)

- 93 1-6. تاریخچه اعزام دانشجویان به خارج از کشور
- 94 2-6. ضرورت اعزام دانشجویان به خارج از کشور
- 95 3-6. قانون اعزام دانشجویان به خارج از کشور
- 97 4-6. گروه‌های دانشجویان اعزامی
- 100 5-6. سرپرستی دانشجویان اعزامی
- 101 6-6. هزینه‌ی دانشجویان اعزامی
- 101 7-6. شرایط و ضوابط دانشجویان اعزامی
- 102 8-6. سطح تحصیلات و سن دانشجویان اعزامی
- 103 9-6. خاستگاه اجتماعی دانشجویان اعزامی
- 104 10-6. مقصد دانشجویان اعزامی

- 105 11-6. پیامد های اعزام دانشجو به خارج از کشور
 107 12-6. نتیجه

فصل 7. دانشگاه تهران محور آموزش عالی نوین در ایران

- 110 1-7. تأسیس دانشگاه تهران و اهمیت آن
 112 2-7. اندیشه‌ی تأسیس دانشگاه
 115 3-7. تهیه خرید زمین و نقشه دانشگاه
 116 4-7. افتتاح دانشگاه توسط رضاشاه
 118 5-7. شورای دانشگاه
 118 6-7. ریاست دانشگاه و دانشکده ها و استادان آن
 120 7-7. اعطای دانشنامه
 121 8-7. تدوین رساله تحصیلی
 122 9-7. دانشکده های دانشگاه
 122 1-9-7. دانشکده طب و شعبات آن
 125 1-1-9-7. رؤسا و استادان دانشکده
 126 2-1-9-7. دانشکده ی دندان سازی و داروسازی
 127 3-1-9-7. آمار تعداد دانشجویان و استادان دانشکده شعبات آن و شعبات آن: دانشکده دندان سازی و داروسازی
 128 2-9-7. مدرسه ی مهندسی زمینه ساز دانشکده ی فنی
 129 3-9-7. دانشکده فنی
 131 2-3-9-7. رؤساء و استادان دانشکده
 131 3-3-9-7. آمار تعداد دانشجویان و استادان دانشکده
 133 4-9-7. دانشکده حقوق و علوم سیاسی
 135 1-4-9-7. آمار تعداد دانشجویان و استادان دانشکده
 136 5-9-7. دانشکده ادبیات و علوم و دانشسرای عالی
 138 1-5-9-7. رؤساء و استادان دانشکده
 139 2-5-9-7. تأسیس دوره دکترا

140	3-5-9-7. آمار تعداد دانشجویان و استادان دانشکده
141	6-9-7. دانشکده معقول و منقول
143	1-6-9-7. مؤسسه‌ی وعظ و خطابه
144	2-6-9-7. آمار تعداد دانشجویان و استادان دانشکده
146	10-7. زنان و حضور آنان به دانشگاه و مراکز آموزش عالی
151	7-11. ارزیابی تأسیس دانشگاه تهران
158	7-12. فرهنگستان ایران
160	7-12-1. تأسیس نخستین فرهنگستان زبان
162	7-12-2. سازمان فرهنگستان زبان و نتایج آن
	فصل 8. مؤسسات و مراکز آموزش عالی در فاصله سال های 1313-1320
166	8-1. مدرسه‌ی عالی بیطاری
168	8-2. هنرستان عالی موسیقی
173	8-3. دانشکده‌ی هنرهای زیبا
176	8-4. آموزشگاه فنی پست و تلگراف
177	8-5. دانشگاه جنگ
179	8-6. آموزشگاه عالی بهداری مشهد
182	نتیجه
185	منابع و مآخذ
193	نمودار و جداول
206	گزیده اسناد
226	تصاویر

چکیده

تأسیس سلسله‌ی پهلوی (1304-1320) و روی کار آمدن رضاشاه را باید سر آغاز فصل جدیدی در عرصه‌ی آموزش عالی به شمار آورد. این دوره به علت بروز تحولات و دگرگونی‌های گسترده در ساختار اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی ایران و به جهت بهره‌وری از دستاوردهای تمدنی مغرب زمین نقش و اهمیت ویژه‌ای را در تاریخ ایران ایفاء نموده است. در زمینه‌ی آموزش عالی نیز همگام با سایر دگرگونی‌ها، اقداماتی صورت پذیرفت. با تأسیس حکومت رضاشاه در راستای سیاست نوین سازی کشور، رضاشاه که در پی آن بود تا سیاست غربگرایی و اسلام ستیزانه‌ی خود را به کلیه‌ی شئون کشور از جمله آموزش گسترش دهد، درصدد تغییر و تحول در مراکز آموزشی برآمد و در جهت توسعه‌ی صنعتی و علمی و هماهنگ ساختن فعالیت‌های آموزش عالی کشور بر اساس الگوی غربی مراکز به وسیله‌ی نیروها و کارشناسان خارجی و فارغ التحصیلان دانشگاه‌های اروپایی ایجاد کرد که می‌توانست در نوع خود پیامدها و آثار و نتایجی در راستای اهداف وی در برداشته باشند. تحول و توسعه در راستای آموزش نوین و محدود ساختن آموزش دینی و سنتی، ارتباط تنگاتنگی با برنامه‌های مدرنیزم حکومتی داشت، زیرا با شکل‌گیری دیوان سالاری جدید، دولت جدید نیاز به فارغ التحصیلان مراکز آموزشی داشت. تأسیس دانشگاه تهران، فراگیری علوم و فنون نوین و تربیت نیروی انسانی متخصص در داخل کشور، تأمین نسبی استادان ایرانی و کاهش نیاز به استادان و متخصصین غیر ایرانی برای تدریس، اعزام دانشجویان به خارج از کشور، شکل‌گیری آموزش عالی بر اساس الگوی غربی و تحصیل بانوان در مراکز آموزش عالی از پی‌آمدهای تحول و توسعه آموزش عالی در دوره مورد بحث است.

کلید واژه: آموزش عالی، رضاشاه، تحول، توسعه، دانشگاه تهران، نیروهای خارجی

فصل اول:

مقدمه و کلیات تحقیق

1-1. مقدمه

محور اصلی بحث در پژوهش حاضر، بررسی تحوّل و توسعه آموزش عالی در ایران عصر رضاشاه است. سال‌های 1304-1320 را می‌توان، دوره‌ی گذار از سنت به مدرنیسم در تاریخ معاصر ایران دانست؛ زیرا در این دوره تلاش گسترده‌ای برای دگرگون ساختن نهادهای فرهنگی و اجتماعی کشور انجام شد تا در نهایت، سلطه سیاسی حکومت پهلوی را تثبیت کند. دگرگونی فرهنگی با رشد سریع نهادهای جدید و با هدف از هم پاشیدن نهادهای سنتی به وسیله دولت همراه بود. از میان نهادهای فرهنگی - اجتماعی بسیاری که در این دوره تأسیس گردید اصلاح و نوسازی آموزش عالی جدید، به عنوان یکی از جنبه‌های ایجاد دگرگونی در کلیه نهادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران عصر پهلوی محسوب می‌شود.

از آن جا که تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی در دوره‌ی مورد بحث پایه و اساس آموزش عالی در زمان حاضر را شکل می‌دهد، پرداختن به این موضوع ضرورت و اهمیت خاصی را می‌طلبد. در واقع باید گفت که با اینکه شکل‌گیری آموزش عالی به سال‌ها پیش از دوره‌ی مورد نظر برمی‌گردد. و نسبت به سایر مقاطع تحصیلی، دستخوش بیشترین تغییرات و تحولات و بازنگری‌های مستمر شده است ولی در این زمان است که آموزش عالی نوین بر اساس مولفه‌های جدید شکل گرفت. چنانکه در طی دوره‌های بعد در روند تکمیلی خود زمینه‌ای برای ایجاد و شکل‌گیری آموزش عالی در زمان حاضر شد.

نکته‌ای که در این جا لازم به ذکر است این است که معنای غالب تحوّل آموزش عالی در این پژوهش تجمیع مراکز و مؤسسات عالی در مجموعه‌ای به نام دانشگاه تهران است و منظور از توسعه، بیشتر رشد کمی و فراوانی مراکز و مؤسسات عالی است. با اینکه توسعه فرآیندی است که شامل رشد کمی و کیفی با هم می‌شود، ولی از آنجا که شکل‌گیری آموزش عالی جدید در این زمان مراحل ابتدایی و آغازین خود را می‌گذراند و با شتاب و عجله‌ای که در روند ایجاد و شکل‌گیری آن صورت گرفت، توسعه‌ی آن بیشتر شامل رشد کمی و رشد کیفی آن در برخی موارد صورت گرفته است.

به همین روی در زمینه‌ی تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی در دوره‌ی مورد نظر بود که از یک سو به منظور مدرنیزه کردن کشور و تبدیل جامعه‌ی سنتی به مدرن و از سوی دیگر آموزش علوم و فنون و تربیت نیروی انسانی متخصص و ماهر برای اجرای نوسازی در ایران، اقدامات اصلاحی و تکمیلی بر محدود مدارس عالی بازمانده از دوره قاجاری انجام گرفت. در پی آن تأسیس و گسترش مدارس عالی دیگر و مهمتر از همه‌ی این‌ها، تجمیع این مدارس عالی و تأسیس دانشگاه تهران در سال 1313.ش که به عنوان نقطه عطفی در مراکز آموزش عالی محسوب می‌گردد، و پس از آن ایجاد و شکل‌گیری مدارس

عالی دیگر که در سالیان بعد ضمیمه دانشگاه شدند. بدون تردید نقش کارشناسان و نیروهای خارجی در شکل‌گیری این مراکز عالی آن هم بر اساس سبک و سیاق غربی غیر قابل انکار است. بر این اساس هدف این پژوهش، بیان چگونگی شکل‌گیری آموزش عالی و تحوّل و توسعه آن در دوره‌ی مورد بحث است. در این راستا بررسی و تحقیق در وضعیت آموزش عالی در زمان‌های پیش از دوره‌ی مورد نظر، ذکر علل و انگیزه توجه به تأسیس و گسترش مراکز دانش‌های نوین از سوی رضاشاه، نقش کارگزاران و نیروهای خارجی در شکل‌گیری مراکز و مؤسسات عالی نوین، شکل‌گیری آموزش عالی به سبک ملل مغرب زمین، معرفی کارگزاران و دست‌اندرکاران طرح، تأسیس و گسترش این اندیشه‌ها و شناسایی مراکز و مؤسسات آموزش عالی آن دوره، نقش و تأثیر آموزش عالی جدید در نوسازی و مدرنیزاسیون رضاشاهی، هدف اصلی این پژوهش بوده است.

2-1. بیان مسأله

با هرج و مرجی که پس از ناکامی جنبش مشروطه در ایران حاکم شد و نیز ناتوانی زمامداران قاجار در اداره کشور و نارضایتی گسترده‌ی مردم از آن‌ها، و در نتیجه تغییر و تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی و طراحی کودتای سوم اسفند (1299ش) و سرانجام با تغییر سلطنت از قاجاریه به پهلوی و استقرار حکومت نظامی و دیکتاتوری رضاشاه، دوره‌ی جدیدی در تاریخ معاصر ایران به وجود آمد. رضاشاه پس از دستیابی به قدرت و در یک دوره‌ی شانزده ساله‌ی حاکمیت، پس از تحکیم و تثبیت کامل قدرت سیاسی و ایجاد ثبات و امنیت، و سلطه بر تمام ابعاد و عرصه‌های مختلف در راستای مدرنیزه کردن کشور، درصد برآمد در نظام‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی کشور اصلاحاتی انجام دهد که به جهت تکیه بر خواست رضاشاه و محوریت وی در انجام این اصلاحات می‌توان آن را به پروژه مدرنیسم رضاشاهی تعبیر کرد.

در بین اصلاحات رضاشاهی، اصلاحات آموزشی یکی از مؤثرترین و مهمترین اصلاحاتی بود که در فاصله سال‌های 1304-1320 در راستای سیاست نوین سازی کشور انجام داد. به این منظور رضاشاه که در پی آن بود تا سیاست غرب‌گرایی و اسلام‌ستیزانه‌ی خود را به کلیه‌ی شوئون کشور از جمله آموزش گسترش دهد، درصد تغییر و تحول در مراکز آموزشی برآمد و در جهت توسعه‌ی صنعتی و علمی و هماهنگ‌سازی ساختن فعالیت‌های آموزش عالی کشور بر اساس الگوی غربی مراکز را به وسیله‌ی نیروها و کارشناسان خارجی و فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های اروپایی ایجاد کرد که می‌توانست در نوع خود پیامدها و آثار و نتایجی در راستای اهداف وی در برداشته باشند. تحول و توسعه در راستای آموزش نوین و محدود ساختن آموزش دینی و سنتی، ارتباط تنگاتنگی با برنامه‌های مدرنیسم حکومتی داشت؛ زیرا با شکل‌گیری دیوان سالاری جدید، دولت جدید نیاز به فارغ‌التحصیلان مراکز آموزشی داشت. از طرفی حذف تعلیم و تربیت مذهبی از حالت مردمی خود و در راستای سیاست تجددگرایانه رژیم قرار گرفتن از اهداف اصلی دولت جدید به شمار می‌رفت. در واقع هدف کلی رضاشاه از نوسازی آموزش عالی این بود که می‌خواست دولت و ملتی شبه غربی بسازد. اما این به معنی رشد توأمان کمی و کیفی آموزش عالی در این زمان نمی‌شد. در حقیقت این نوسازی بیشتر منوط به رشد کمی و تجمیع مراکز و مؤسسات عالی بود و بحث کیفیت به برخی مقولات محدود و تا حدودی نادیده گرفته شد. بنابراین این تحقیق در پی آن است ضمن بیان علل و انگیزه‌های شکل‌گیری آموزش عالی جدید به بررسی تحول و توسعه آن که بیشتر حول محور تجمیع مراکز آموزش عالی است، بپردازد.

1-3. سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

هدف رضاشاه از تحوّل در آموزش عالی و توسعه آن چه بود؟

سؤالات فرعی

1- آموزش عالی به عنوان مهمترین مرکز علمی و فرهنگی چه نقشی در نظم نوین رضاشاهی بر عهده داشته است؟

2- نقش عوامل خارجی در توسعه آموزش عالی در ایران چگونه بود؟

1-4. فرضیات تحقیق (فرضیه اصلی و فرضیات فرعی)

فرضیه اصلی

هدف اصلی رضاشاه از تحوّل در آموزش عالی تحقق نظم نوین حکومتی و مدرنیزه کردن کشور به تاسی از تمدن و فرهنگ غربی بود.

فرضیه های فرعی

1- آموزش عالی در دوره رضاشاه نقش مهمی در کادر سازی و توانمند سازی مجریان نظم نوین حکومت بر عهده داشت.

2- عوامل خارجی در توسعه آموزش عالی و تعقیب پروژه مدرن سازی در ایران عصر رضاشاه آن چنان تأثیرگذار بود که تأسیس دانشگاه تهران به عنوان مهمترین مرکز علمی آموزشی تحقیقاتی کشور نمونه بارز آن است.

1-5. تعریف مفاهیم تحقیق

آموزش عالی: منظور آموزش بعد از متوسطه می باشد که ساختار آن شامل مدارس عالی، مراکز تربیت معلم، دانشسراها و دانشگاه می گردد.

توسعه: گاه با رشد به یک معنی به کار برده می‌شود. ولی این دو اصطلاح کاملاً با یکدیگر مترادف نیستند، بلکه رشد یک مفهوم یک بُعدی دارد، و منظور از آن ازدیاد کمی است. اما توسعه فرآیندی است که شامل رشد کمی و کیفی با هم می‌شود. اما در این پژوهش توسعه بیشتر شامل رشد کمی می‌شود.

1-6. پیشینه موضوع

از آن جا که موضوع مورد بررسی جنبه تاریخی دارد و مدّت زمانی از آغاز این اقدام فرهنگی می‌گذرد، طبیعی است که در ادوار مختلف منابع زیادی درباره آن مطلب داشته باشند. اما در بخش هایی از این مطالب تحوّل آموزش عالی در عصر رضاشاه به صورت جداگانه و جامع مورد توجه واقع نشده است و یا این مهم به طور غیر مستقیم یا در حاشیه بررسی شده است. نکته‌ی دیگر این که اکثر منابعی که به این موضوع پرداخته‌اند با توجه و تکیه بر فرضیه‌ی پژوهشی حاضر نبوده یا اینکه در کنار دیگر موضوعات مورد بررسی قسمتی را به صورت کلی به نظام آموزش عالی به صورت عام یا قسمت هایی از آن را به صورت خاص مورد بررسی قرار داده‌اند. از جمله مهمترین این منابع که می‌توان به آن‌ها اشاره کرد، عبارتند از: حسین محبوبی اردکانی، **تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران**، عبدالحسین نوایی و الهام ملک زاده، **دانشجویان ایرانی در اروپا (اسناد مربوط به اعزام محصل از سال 1307-1313)**، محمد رضا خلیلی خو، **توسعه و نوسازی ایران در دوره رضاشاه**، علی محمد حاضری، **روند اعزام دانشجویان در ایران**، پیتر آوری، **تاریخ معاصر ایران**، بنابراین در این پژوهش سعی شده است با ارائه طرحی جامع و مستقل بر اساس منابع و مآخذ کتبی و اسناد آرشیوی به بررسی این موضوع پرداخته شود.

1-7. ضرورت‌ها و اهداف تحقیق

آموزش عالی بخش مهم و حائز اهمیتی است که دارای حوزه‌ی اثرگذاری بسیار وسیعی در دیگر نهادها و بخش‌های جامعه است. به این منظور ضرورت دارد که روند شکل‌گیری و ایجاد مراکز و مؤسسات عالی و تأثیراتی که این مراکز در عصر رضاشاه بر اوضاع و شرایط آن زمان و در تربیت نیروی انسانی جهت دیوان‌سالاری جدید ایفاء کرده است، مورد بررسی قرار گیرد. زیرا با بررسی روند شکل‌گیری این مراکز عالی و نقشی که بر عهده داشته‌اند، تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی در این زمان آشکار خواهد شد. به این منظور نگارنده با توجه به خلاء موجود در این باره، انجام این پژوهش را وجهی همّت خود قرار داد تا مسائل پیرامون این موضوع را روشن سازد. بنابراین هدف کلی این تحقیق

آشنایی با روند تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی است تا معلوم شود رضاشاه و کارگزاران حکومتی با توجه به کدام هدف یا اهداف به تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی پرداخته‌اند.

1-8. روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات

اساس این پژوهش بر روش تحقیق و تحلیل تاریخی و اسنادی بوده است. پس از شناسایی منابع و مآخذ و یادداشت‌برداری، با تلفیق آگاهی‌های گردآوری شده و دریافت‌های بدست آمده، به سازماندهی اطلاعات، اسناد و تجزیه و تحلیل و استنتاج از آن‌ها پرداخته شده است. در این جهت تلاش شده است از نظریات علوم هم‌عرض، به ویژه علوم تربیتی استفاده شود. همچنین قسمت‌هایی از یافته‌های این پژوهش، با استفاده از روش آماری به دست آمده است. در این روش، داده‌های کیفی به ارقام و اعداد کمی تبدیل و در قالب چند جدول و نمودار تنظیم شده‌اند.

1-9. روش و ابزار گردآوری اطلاعات

روش به کار گرفته شده در این تحقیق، روش کتابخانه‌ای برای ارجاعات و مآخذ بوده است. بخش عمده داده‌ها براساس پژوهش‌های موجود شامل کتب، مجلات، نشریات، اسناد و مدارک موجود در بایگانی‌های مختلف و با بهره‌گیری از فیش‌های تحقیقاتی و گاه تصویربرداری (اسکن) گردآمده است.

1-10. سازمان تحقیق

روایت یک تحقیق تاریخی در نگاه اول ممکن است بیشتر توصیفی جلوه کند تا تحقیقی. اما در حقیقت انتخاب و ارزشیابی منابع پراکنده و یافته‌های مختلف، جمع‌بندی و تلفیق آن‌ها به صورت متنی منسجم و روایتی یک دست، پروژه تحلیلی دشواری است. در این پایان‌نامه نیز سعی شده است با توصیف سیر تکوینی آموزش عالی در مقاطع زمانی مختلف (از ایران باستان تا دوره مورد بحث)، تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی در دوره‌ی رضاشاه پهلوی بررسی شود. اما این به معنای توصیفی بودن محض این پایان‌نامه نمی‌باشد. زیرا سعی شده است در حد امکان به تحلیل مسائل و موضوعات پرداخته شود.

پژوهش حاضر، در هشت فصل سازماندهی شده است. در فصل اول با عنوان مقدمه و کلیات طرح تحقیق، مقدمه، بیان مسأله، سؤالات و فرضیات، پیشینه‌ی موضوع و ضرورت‌ها و اهداف آن، روش تحقیق

و معرفی منابع تحقیق گنجانده شده است. در فصل دوم با نگرشی کلی به نظام آموزش عالی در ایران تا عصر قاجار در طی دو قسمت به بررسی آموزش عالی در ایران باستان و آموزش عالی در ایران اسلامی پرداخته شده است، پژوهش در این باره، در جهت درک بهتر تحوّل و توسعه‌ی آموزش عالی در زمان رضاشاه، ضروری به نظر می‌رسید. در فصل سوم به بررسی آموزش عالی در عصر قاجار تا روی کار آمدن رضاشاه پرداخته شده است که در ابتداء نگاهی گذرا به آموزش عالی در عصر قاجار و تأسیس دارالفنون به عنوان نخستین مؤسسه عالی دولتی صورت گرفته است. به دنبال آن به بررسی وزارت معارف و شعبات آن به عنوان نخستین مراجع قانون گذاری در رابطه با آموزش، پرداخته شده است.

فصل چهارم با عنوان سلطنت پهلوی، سقوط سلطنت قاجار و روی کار آمدن رضاشاه و اهداف و انگیزه‌های آن از اصلاح و نوسازی آموزش عالی، شرح و مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. به دنبال آن به بررسی نقش نیروهای خارجی در تحوّل و توسعه آموزش عالی ایران عصر رضاشاه پرداخته شده است. در نهایت به معرفی وزرای معارف به عنوان متولیان و کارگزاران این عرصه پرداخته شده است. نتایج حاصله در این فصل زمینه پاسخگویی بهتر فرضیه نخست و سؤالات اول و دوم این پژوهش را فراهم می‌نماید. در فصل پنجم این پژوهش به شکل گیری و تکمیل مدارس عالی در فاصله سال‌های 1304-1320 پرداخته شده است. برخی از این مدارس عالی مانند مدرسه عالی طب، مدرسه عالی علوم سیاسی و حقوق در زمان قاجار تشکیل و در زمان رضاشاه تکمیل و توسعه یافته‌اند. بنابراین در این پژوهش به بررسی این مدارس در کنار دیگر مدارس عصر رضاشاه پرداخته شده است. فصل ششم به بررسی مسأله‌ی اعزام دانشجو به خارج از کشور (اروپا) اختصاص یافته است. در این فصل سعی بر آن بوده است تا بیشتر از پی‌ارائه‌ی تصویری نسبتاً روشن و جامع از مسأله‌ی اعزام دانشجو به خارج از کشور پرداخته شود. فصل هفتم با عنوان دانشگاه تهران به موضوعاتی چون اهداف و انگیزه‌های تأسیس دانشگاه و تشکیلات آموزشی و تأسیس دانشکده‌های اولیه دانشگاه و نیز ورود زنان به دانشگاه و مراکز عالی و در ادامه این فصل به تأسیس فرهنگستان ایران به عنوان یک مجمع علمی و فرهنگی که در راستای تحوّل و توسعه آموزش عالی در این مقطع شکل گرفت، پرداخته شده است. فصل هشتم به تأسیس و شکل‌گیری مؤسسات و مراکز آموزش عالی در فاصله سال‌های 1313-1320 پرداخته شده که شامل آن دسته از مدارس عالی است که پس از تأسیس دانشگاه تهران در کشور ایجاد شدند و در روند تکمیلی خود به دانشکده‌های اولیه دانشگاه پیوستند.

سرانجام این پژوهش با یک جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پایانی در بررسی تحوّل و توسعه آموزش عالی در ایران عصر رضاشاه که ماحصل بخش‌های ذکر شده است، پایان می‌پذیرد. نکته‌ای که در مورد نتیجه‌گیری پایانی لازم به ذکر است این است که از آن جا که در پایان هر فصل به جمع‌بندی و

نتیجه‌گیری مطالب آن فصل پرداخته شده است بنابراین در نتیجه‌گیری پایانی سعی شده است از آوردن مطالب تکراری جلوگیری به عمل آمده و با بیان مختصر و کلی به نتیجه‌گیری نهایی پرداخته شود.

11-1. مروری بر منابع تحقیق

در خصوص تحولات عصر رضاشاه کتاب‌ها و مقالات متعدد و ارزشمندی به رشته تحریر درآمده است که هم از نظر کمیّت و هم به لحاظ محتوا حائز اهمیت می‌باشند. در این جا باید این نکته را متذکر شد، محقق تاریخی در هیچ زمانی نمی‌تواند به جرأت ادعا کند که کلیه‌ی منابع و مآخذی را که بالقوه برای تحقیق وی مفید بوده بررسی کرده، بلکه ناچار است به بررسی مآخذ قابل بررسی اکتفا کند، یا در واقع مآخذی را که به دست می‌آورد پس از ارزیابی و حصول اطمینان از صحت و سودمندی آن، مورد استفاده قرار دهد. این حکم کلی در مورد تحقیق حاضر نیز صدق می‌کند. زیرا در این پژوهش سعی شده است از منابعی که قابل دسترسی و موثّق تر بوده‌اند استفاده به عمل آید.

به طور کلی منابع مورد استفاده در این پایان نامه را می‌توان به ترتیب ذیل تقسیم بندی نمود:

الف) مجموعه اسناد

از آن جا که اسناد آرشیوی منابع زنده‌ای در راستای تحولات تاریخی به ویژه در دوره‌ی مورد بحث می‌باشند، لیکن می‌توانند مبنا و اساس مهمی برای نوشته‌های تاریخی باشند، از این رو اسناد و منابع آرشیوی مرتبط با وضعیت آموزش عالی در دوره رضاشاه بی‌تردید از مؤثّق ترین و مستقیم ترین منابع در جهت درک حقایق تحولات آموزش عالی در دوره مورد نظر در این پژوهش می‌باشند. به طوری که استفاده از این اسناد در جهت بررسی مستند تحوّل آموزش عالی در زمان رضاشاه بوده است. به این ترتیب در این پایان نامه در راستای رسیدن به اهداف مورد نظر از اسناد آرشیوی سازمان اسناد ملی ایران و اسناد مجلس شورای اسلامی و کتب اسنادی نیز در این راستا استفاده به عمل آمده است.

از مجموعه اسناد مرتبط با موضوع مورد پژوهش که در این پایان نامه از آن استفاده به عمل آمده است **مجموعه اسنادی از قانون اعزام دانشجویان به خارج از کشور** است که به کوشش عبدالحسین نوایی و الهام ملک زاده جمع‌آوری و بازنویسی شده است و توسط مرکز اسناد ملی جمهوری اسلامی انتشار یافته است. این کتاب شامل مجموعه‌ای از اسناد ارزنده و گویای این حرکت علمی و فرهنگی است و حکایت از سعی و کوشش دانشجویان و مراقبت و مواظبت سرپرستان می‌کند و اشاراتی هم دارد به کسانی که یا

فریفته زرق و برق اروپا شدند و یا در دام افکار و عقاید مادی گری و مسائل کمونیسم افتادند. و این حقیقت که بقیه آن ها خود را حفظ و پس از بازگشت به کشور به تعلیم و تدریس و خدمت به کشور خود پرداخته‌اند. بنابراین اسناد این مجموعه تصویری جامع از قانون اعزام دانشجو به خارج از کشور در طی سال های 1307- 1313 بوده است.

ب) روزنامه ها و مجلات

از آن جا که نشریات نزدیک به زمان حوادث هستند، از این رو در بررسی حوادث از جمله منابع درجه اول و در خور توجه به حساب می آیند و می توان مطالب مهمی از مندرجات آن ها استخراج کرد. به این ترتیب نشریات از جمله مهمترین منابع آرشیوی مورد استفاده در این پایان نامه می باشند. در برخی از روزنامه ها و مجلات این دوره مطالبی در مورد آموزش عالی جدید منعکس شده است که استفاده از آن ها در این پایان نامه ضروری ساخته است. به همین روی علاوه بر تالیفات، سالنامه هایی مانند سالنامه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، یا سالنامه دارالمعلمین عالی و سالنامه دانشکده های طب و فلاح و حقوق و همچنین مجلات و روزنامه هایی نظیر مجله تعلیم و تربیت، مجله آموزش و پرورش، روزنامه های اطلاعات، کیهان و نیز مجموعه قوانین مصوبه مجلس شورای ملی است. همه این ها، اگرچه زیر نظر نهادهای دولتی انتشار یافته و با دیدگاهی مثبت به درج اخبار و رویدادهای این دوره مبادرت نموده اند به طور کلی از عمده ترین منابع آگاهی و اطلاع از دوران سلطنت رضاشاه هستند.

از جمله یکی از مهمترین مجلاتی که در این زمان انتشار یافته و به عنوان یکی از منابع دست اول که در تدوین این پژوهش مؤثر واقع شده است، مجله تعلیم و تربیت است. تأسیس این مجله از جمله فعالیت های علی اصغر حکمت بوده است. تعلیم و تربیت در دو دوره انتشار یافت: دوره اول از فروردین 1304 آغاز شد و در اسفند 1306 پایان یافت. در این زمان مشارالدوله حکمت، رئیس وزارت معارف و علی اصغر حکمت سرپرست اداره تفتیش بود. مجله در این دوره به مدت سه سال به چاپ رسید. مطالب آن به دو بخش کلی تقسیم می شد: بخش اول (فنی)، شامل مقالاتی درباره آموزش و پرورش و مطالعات مربوط به آن بود و بخش دوم (رسمی) شامل قوانین فرهنگی، دستورالعمل ها، بخشنامه های اداری و آمارهای تعلیماتی و تصمیمات شورای عالی فرهنگ (معارف) بود. مهمترین مقالاتی که در این دوره به چاپ رسید، بیشتر درباره مسائل تعلیم و تربیت بود مانند: تربیت اراده، تهذیب اصول تعلیم، تربیت زنان، و تحصیل علم با ترقی عقل و نیز سه ضمیمه به نام های «اعتماد به نفس» ترجمه علی دشتی، صنایع ایران در

گذشته و آینده، سوگواری انجمن ادبی ایران در فوت پروفیسور ادوارد پراون.¹ نقطه ضعف مجله در این دوره کمبود تحقیقات تاریخی و ادبی بود. نویسندگان مجله در این دوره شخصیت‌هایی مانند عیسی صدیق، عباس اقبال آشتیانی، مخبر السلطنه هدایت، ولی الله نصر، غلامرضا رشید یاسمی، سید حسن تقی زاده، آندره هس، اشترونک، محمد علی فروغی، غلامحسین رهنما، سعید نفیسی، ابوالحسن فروغی بودند. انتشار تعلیم و تربیت در سال 1307 متوقف شد و دوره دوم آن پس از یک وقفه چند ساله از سال 1313 به مدیریت نصرالله فلسفی چاپ و نشر آن آغاز شد. مجله در این دوره، دارای دو بخش (عمومی) و (رسمی) بود، ولی محتوای آن نسبت به پیش‌تر تغییرات کلی کرد. به این معنی که علاوه بر مقالات مربوط به تعلیم و تربیت، بر شمار مقالات تاریخی و ادبی مربوط به فرهنگ ایران به آن افزوده شد. ترکیب نویسندگان نیز تغییرات کلی کرد و کسانی مانند رضازاده شفق، عبدالرحمان فرامرزی، محمد علی جمال زاده، جلال الدین همایی، احمد کسروی، یحیی دولت‌آبادی، روح الله خالقی، فاطمه سیاح، لطفعلی صورتگر، احمد بهمنیار، محمد علی تربیت، کاظم زاده ایرانشهر، رعدی آذرخشی، منوچهر ستوده به جمع نویسندگان سابق افزوده شدند. تعلیم و تربیت تا سال 1317 (شماره 5-6 دوره هشتم) انتشار یافت. در این زمان که مدیریت آن بر عهده محیط طباطبایی بود بر اساس مصوبات فرهنگستان به جای **تعلیم و تربیت** واژه **آموزش و پرورش** قرار داده شد. مجله از این به بعد با نام مجله آموزش و پرورش انتشار یافت. این مجله در آغاز انتشار ارگان رسمی «وزارت معارف» بود و بیشتر به نشر آمار دانش آموزان و معلمان و نتیجه امتحانات و دستورالعمل‌های اداری و مانند آن‌ها می پرداخت. ولی به تدریج دامنه‌ی موضوعات آن گسترش یافت و علاوه بر پخش اخبار فرهنگی و درج آمار و ارقام آموزشی، مقالات تحقیقی در زمینه‌های گوناگون علمی و ادبی و تاریخی نیز منتشر می‌کرد. این نشریه بر اساس هدف و وظیفه‌ی اصلی خود به موضوعات مربوط به روانشناسی کودکان و نوجوانان، مسائل تربیتی و آموزش و پرورش تطبیقی توجه خاص داشت و مقالاتی درباره روش‌های علمی تدریس مواد آموزشی در شرایط خاص ایران، نقد و بررسی محتوای کتاب‌های درسی منتشر کرد.² علاوه بر این نشریه تعلیم و تربیت از نقاط ضعفی نیز برخوردار بود که از جمله آن‌ها می‌توان به ضعف تحلیل محتوا و کلی بودن آن اشاره کرد.

1- محمد کاظم موسوی بجنوردی، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، 1367، صص 630-

2- عباس خری، دایره المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 1377، صص 301